

С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университетінің экономикалық факультетінің 60 жылдығына арналған «Жаңа болмыс жағдайында экономика және қоғам» Халықаралық ғылыми-практикалық конференциясының материалдары, 25 мамыр 2023 жыл, II бөлім= **Материалы** Международной научно-практической конференции «**Экономика и общество в условиях новой реальности**», посвящённой 60-летию экономического факультета Казахского агротехнического исследовательского университета имени С.Сейфуллина, 25 мая 2023 год, II часть = **Materials** of the International scientific and practical conference «**Economy and Society in a new reality**» dedicated to the 60th anniversary of the Faculty of Economics of the S. Seifullin Kazakh Agrotechnical Research University, May 25, 2023, II part. – 2023. – Ч.2. – Б.139-144.

ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕПТІЛІКТІ ТАЛДАУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

ӘОЖ 657.6:004(045)

Кулекешова А.Б., магистр, аға оқытушы
Муканова А.А., 4 курс студенті
С.Сейфуллин атындағы ҚАТЗУ, Астана қ.

Цифрлық технологиялар қоғам мен мәдениеттің ажырамас бөлігіне айналды. Біздің өркениетіміздің барлық материалдық емес өнімдері, ғылымнан өнерге, жеке ақпараттан, бизнес пен мемлекеттік сектор деректеріне дейін цифрлық сипатқа ие болуда. Реттеуші мандаттардың нәтижесінде корпоративтік есеп беру, атап айтқанда қаржылық есеп беру де цифрлық сипатқа ие болады.

Корпорациялардың қаржылық деректері де қазіргі экономиканың маңызды элементі болып табылады. ХХІ ғасыр экономикасының талаптарына сәйкес бухгалтерлік есеп пен оның есептілігіне қойылатын талаптар өзгеруде. Жаңа экономиканың талаптарын төмендегі 1-ші суреттен көруге болады.

Сурет 1. ХХІ ғасырдағы ҚР экономикасының дамуына жаңа талаптар

ҚР-да "Digital Kazakhstan" мемлекеттік ұлттық жобасы аясында іске асырылып жатқан Цифрлық экономика жаңа экономиканың ең трендтік анықтамаларының бірі болып табылады [1]. Осыған сәйкес Ресейлік ғалым Т.Н. Одинцова жалпы экономиканың жаңа трендтеріне мынадай тұжырымдама беріп отыр, ол 2-ші суретте келтіріліген.

Сурет 2. Жаңа экономика трендтері

Цифрландырудың қазіргі жағдайында компанияның қаржылық жағдайы туралы тереңірек түсінік алу үшін бухгалтерлік есепті талдау маңызды бола түсуде. Бухгалтерлік баланс, кірістер мен шығыстар туралы есептілік және ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептіліктер сияқты бухгалтерлік есептер түрлері мүдделі тараптарға негізделген шешімдер қабылдауға мүмкіндік беретін компанияның қаржылық нәтижелері туралы құнды ақпарат береді.

Сандық (цифрлы) қаржылық есептілік дәстүрлі формалардан (қағаз, электронды) гөрі құрылымдалған, машинада оқылатын форманы қолданады, осыған сүйене отырып, бухгалтердің жұмысын есептеп, бағдарламалық жасақтаманы адаптивті, динамикалық етіп жасай алады және кәсіби бухгалтерлер үшін кеңес беру рөлін орындай алады.

Цифрлық қаржылық есептілік - халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына (ХҚЕС), мемлекеттік бухгалтерлік есеп стандарттарына немесе басқа да есептілік схемаларына сәйкес жалпы мақсаттағы қаржылық есептерді құруды қамтиды [2].

Кесте 1 - Экономиканы цифрландырудың қаржылық есептілік жағдайына әсері

Қаржылық есептілікті қалыптастыру және пайдалану аспектісі	Экономиканы цифрландырудың әсер ету нәтижесі
Қаржылық есептілікпен жұмыс істеу кезінде пайдаланылатын жедел ақпарат	<ul style="list-style-type: none"> • Ұйым ішінде ақпарат алмасу үшін жергілікті компьютерлік желілерді пайдалану. • Ұйым ішінде есеп беру туралы ақпарат алмасу үшін Интернетті пайдалану. • Ұйым өзара әрекеттесетін заңды немесе жеке

	тұлғалармен ақпарат алмасу үшін Интернетті пайдалану
Қаржылық есептілік нысандарын қалыптастыру үшін қажетті кіріс ақпараты	Бухгалтерлік есептің бағдарламалық құралдарын пайдалану кезінде кіріс ақпаратын енгізуді автоматтандыру
Қаржылық есептілікті жасау процесі	Қаржылық есептілікті жасау үшін қажетті ақпаратты өңдеу үшін компьютерлік бағдарламаларды қолдану.
Қаржылық есептілік көрсеткіштері	Цифрлық экономиканың (мысалы, криптовалюта) ықпалымен есепке алу объектілерінің жаңа түрлерінің пайда болуына байланысты есептілік көрсеткіштерінің жаңа түрлерінің пайда болу мүмкіндігі
Есепті нысандарды қамтитын Шығыс ақпараты	Бухгалтерлік (қаржылық есептілік) нысандарын электрондық түрде алу; Баспа аналогының электрондық нұсқасы; Ұйымдардың сайтында орналастырылған жарияланатын қаржылық есептілік; Өзгертілген электрондық ақпарат.
Есепті ақпаратты талдау және тексеру процесі	Есептіліктегі ақпаратты өңдеу үшін компьютерлік бағдарламаларды қолдану

Компьютерлік техниканы қолданудың арқасында қаржылық есептіліктегі ақпарат тек қағаз жеткізгіштерде ғана емес, сонымен қатар электронды түрде де ұсынылуы мүмкін. Ұйымның сайттарында электронды түрде орналастырылған есептік нысандар кәсіпорынның сандық нысандағы көрсеткіштері туралы мәліметтер жиынтығы, яғни олар цифрлық экономиканың қажетті элементі болып табылады. Сонымен бірге, бұл элемент әртүрлі деңгейде ұсынылуы мүмкін. Есептілікті электронды түрде ұсыну - бұл ақпаратты қағаздан цифрлық ортаға қарапайым аудару. Бұл ретте қағаз және цифрлық түрде ұсынылған қаржылық есептіліктің мазмұны бірдей болып табылады. Алайда, қазіргі заманғы цифрлық технологиялар қағаз тасығыштардың деректерін жай көшіруден гөрі ұйымның қызметі туралы есепті ақпаратты ұсынуға үлкен мүмкіндіктер бере алады. Мүмкіндіктің мұндай ұлғаюы бүгінгі күні жаңа бағыты XBRL-есептілікті қалыптастыру арқылы қамтамасыз етіледі [3].

XBRL - Extensible Business Reporting Language (кеңейтілетін іскерлік есеп беру тілі) дегенді білдіреді, ол өз мәнін жақсы сипаттайды, бұл бизнесте қолданылатын есеп беру тілі.

Бизнесте қандай есеп беру тобы құралатыны бәрімізге мәлім, оларға:

- салық декларациялары;
- жылдық есептер;
- ішкі сату көрсеткіштері және т.б.

Әрбір есеп- бұл оның мазмұны туралы фактілер жиынтығы, мысалы: есепті кезең, жылдық табыс, клиенттер саны, сату саны, түгендеу нөмірлері сияқтылардан тұрады.

Осыған дейін мұндай есептер барлық тиісті фактілерді жинап, оларды басып шығарылған қағаз формаларына толтыру арқылы жасалды. Содан кейін толтырылған формада фактілерді оқыған мүдделі адамдарға (құрылтайшыларға) немесе басқа да пайдаланушыларға жіберілді. Әр түрлі мүдделі тұлғалар деректерді әр түрлі формада талап етеді, ал ондағы фактілер бірдей болуы мүмкін. Ол үшін есеп құрастырушы бірдей фактілерді әр түрлі формада толтыруға мәжбүр [4].

XBRL бизнес есептерінде деректерді құру, тарату және пайдалану процесін жақсартудың жолын ұсынады. Ол компьютерлерге есептілікті автоматты түрде құруға, тексеруге және өндеуге мүмкіндік беретін есеп берудің электрондық форматын анықтайды. Сондай-ақ берілетін бизнес фактілерінің бірыңғай семантикалық мағынасын қамтамасыз ету тәсілін анықтайды. Фактілердің бірыңғай семантикалық мағынасын анықтау есептің әрбір алушысының алынған фактілерді бірдей түсіндіруін қамтамасыз етеді. Тағы бір сәт -есеп формасы мен оның мазмұнын бөлу мүмкіндігі. Есептің алдын ала конфигурацияланған нысаны фактілердің құрамын анықтайтын үлгі болып табылады. Оны есепті алушы бір рет жасайды. Ал берілетін фактілер-бұл есептілікті қалыптастырған сайын жасалатын мазмұны.

XBRL стандарты да төмендегідей жіктеуді қолданады:

- есепте не болуы керек немесе болуы мүмкін деген анықтаманы таксономия (таксономия) деп атайды – ол есептілік қалыптасатын бизнес саласындағы тұжырымдамаларды анықтайды;

- есеп беру деректерінің өзі XBRL (instance document) есебі деп аталады. Онда алушыға берілетін фактілер бар. Есеп фактілерге мағына беру үшін таксономияға сілтеме жасайды. Есеп шеңберіндегі фактілердің әрқайсысы таксономиядағы сәйкес тұжырымдамамен байланысты.

XBRL тілі қаржылық ақпаратты ұсынудың дәстүрлі әдістерімен салыстырғанда бірқатар артықшылықтарға ие. Стандарт бойынша кез-келген іскери операциялар мен оқиғалар туралы ақпарат жүйеге тек бір рет енгізіледі, содан кейін оны пайдалануға, талдауға және кез-келген форматта ұсынуға болады, мысалы, жылдық есептіліктің басылған пакеті; компанияның веб-сайтындағы HTML құжаттары; кез-келген есептерді мемлекеттік реттеушілерге немесе салық органдарына жіберіледі.

XBRL деректеріне "автоматтандырылған аудиторлық тексеріс" кіреді. Әдетте, деректер бір қолданбадан екіншісіне ауысқанда, олар қасиеттері мен белгілерін жоғалтады. Аудиторлар олардың дәлдігін анықтау үшін деректер көзін бөлек ашуы керек. XBRL арқылы деректердің өзі ғана емес, олардың метадеректердегі белгілері мен қасиеттері де беріледі. Осылайша, тексеруші тарап бір файлда толық ақпаратқа ие.

Есептілікті стандарттау мен салыстыруды жақсартудан басқа, XBRL тілін пайдалану пайдаланушыларға шығындарды азайтуды, берілген ақпараттың дәлдігі мен сенімділігін арттыруды және таксономияларда

анықталған метадеректерді пайдалану арқылы қол жеткізілетін қаржылық ақпаратты жылдам іріктеп бөлісу мүмкіндігін қамтамасыз етеді (метадеректер – бұл деректер туралы ақпарат). Ақпарат бірлігі жеке сипаттамалармен қамтамасыз етілуі және компьютермен танылуы үшін, XBRL жасаушылары әр бірлікке «ерекше» белгілер берді. Оларға бұл белгілерді таксономияда ұйымдастырды-жиі қолданылатын көрсеткіштер мен есеп берудің әртүрлі формаларын (ұлттық, салалық, арнайы) анықтайтын мәліметтер сөздіктері жатады. XBRL деректерді әртүрлі тілдерде және әртүрлі бухгалтерлік стандарттарда көрсету үшін пайдаланылуы мүмкін. Қазіргі уақытта ХҚЕС, US GAAP және басқа да ұлттық және салалық стандарттарға сәйкес келетін тілдің әртүрлі таксономиялары бар.

XBRL негізінде жасалған таксономиялар қаржылық есептіліктің жеке элементтерінің анықтамалары мен қасиеттерін, сондай-ақ осы элементтер арасындағы "қатынастардың" қасиеттерін қамтиды. Таксономия есеп беру деректерін әртүрлі бухгалтерлік және қаржылық есеп беру ережелеріне сәйкес келтіруге мүмкіндік береді. Компаниялар өз күштерімен жаңа таксономиялар жасай алады. Олар "кітапхананы" өз ережелерімен толықтыра алады. Осылайша, тілдің "кеңеюі" көрінеді.

XBRL стандарты қаржылық есептілікті дайындаумен немесе талдаумен айналысатын адамдардың кең ауқымын пайдалануға бағытталған, сондықтан оны мемлекеттік органдар, коммерциялық компаниялар, банктер, сақтандыру компаниялары, бағдарламалық жасақтама өндірушілері, қаржылық талдаушылар, аудиторлар, бухгалтерлер арасында сұрауға болады. XBRL сонымен қатар қаржылық есептілікті ішкі талдау және компанияны басқару тұрғысынан қызығушылық тудырады, өйткені менеджмент талдау мен бақылаудың тиімді тетіктерін алады. Сенімді, тексерілген деректерді жылдам жинау мүмкіндігі Есептіліктің талдаушыларына және басқа сыртқы пайдаланушыларына ғана емес, сонымен қатар есеп беретін компанияның қаржы басшыларына да көмектесе алады, сонымен қатар жедел басқару шешімдерін қабылдау процесінде айтарлықтай көмек көрсетеді [5].

Қорытындылай келе, экономиканы цифрландырудың қаржылық есептілікті қалыптастыру және пайдалану процесіне әсерін асыра бағалау қиын екенін атап өткен жөн. Сандық экономика қаржылық есептілікте қалыптасатын ақпараттың сапасына оң әсер етеді, бірақ есептілік сапасына экономиканы цифрландырудың нақты аспектілерімен байланысты проблемалар туындайды. Бұл проблемалар есеп пен есептілікті дамыту процесінде біртіндеп шешіледі. Цифрлық экономика салаларының біртіндеп кеңеюі қазіргі жағдайда ұйымдардың барлық есептілік пайдаланушыларына қажетті Есептіліктің сапасын және оның тұтынушылық қасиеттерін жақсарту үшін үлкен мүмкіндіктер ашады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. «Digital Kazakhstan» мемлекеттік бағдарламасы [Электронный ресурс]: <https://egov.kz/cms/kk/digital-kazakhstan>

2. Купенова, Ж.К. Цифрлық экономиканың бухгалтерлік есепке әсері. [Текст] / ҚазҰУ хабаршысы. Экономика сериясы, - v. 137, - №3, - С. 92-100, - 2021. // Баймуханова С.Б., Нурмагамбетова А.З. [Электронный ресурс] <https://be.kaznu.kz/index.php/math/article/view/2358>

3. Дружиловская, Т.Ю., Модернизация финансовой отчетности организаций в условиях цифровой экономики [Текст] / Дружиловская Э.С.// Учет. Анализ. Аудит - Т. 6. - № 1. – 2019. – С. 58-63.

4. Морозова В.И. Гармонизация финансовой отчетности хозяйствующих субъектов на основе XBRL и таксомании [Текст] // Новая индустриализация как драйвер экономического роста в Казахстане в условиях глобализации. - Астана, - 2016 <https://articlekz.com/article/21140>

5. N. Rowbottom, J. Locke, I. Troshani. When the tail wags the dog? Digitalisation and corporate reporting. [Text] // Accounting, Organizations and Society Volume 92, July 2021, 101226 [Электронный ресурс] <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0361368221000027>